

1. Introducere

De peste un sfert de secol are loc în Belgia un proces de transformare politică. Deocamdată rezultatul său constă în aplicarea treptată a Acordului de la Saint Michaels (Sint Michielsakkord), încheiat în septembrie 1992. Conform definiției Articolului 1 al noii Constituții, prin acest acord Belgia devine un stat federal. Dintr-un stat unitar descentralizat, țara a devenit, în decursul unei singure generații politice, unul federal în toată puterea cuvântului. Obiectivul studiului de față este să stabilească ce modificări anume au avut deja loc în structurile statale sau urmează să intre în vigoare după alegerile legislative din 21 mai 1995. Conferă ele statului belgian calificativul de „federal”? De asemeni, vom încerca să evaluăm cauzele precise ale acestui proces transformator, precum și să vedem dacă nu cumva el se află într-o stare de stagnare — temporară sau definitivă — după aproape legendarul Acord de la Saint Michaels.

2. Cauzele procesului de federalizare a Belgiei

Pot fi menționate în această privință două elemente:

- caracterul fundamental pluralist al societății belgiene;
- caracterul crescând european al scenei politice belgiene.

Intenționăm să abordăm acest subiect mai întâi din punctul de vedere al evoluției interne a Belgiei. Caracterului crescând european al politicii sale îi va fi consacrată partea finală a acestui studiu.

Privită din perspectivă istorică, societatea belgiană vădește trei clivaje importante: unul ideologic (sau religios), un clivaj socio-economic și unul în sfera politicii lingvistice. Teoriile clasice ale „faliilor politice” susțin că acuitatea, precum și măsura interrelaționării lor determină atât caracterul cât și structurile de guvernare ale unei țări.² Statele Unite constituie exemplul clasic de societate pluralistă întrucât aici cele trei falii clasice se întretaie mai mult sau mai puțin, moderându-se astfel reciproc. Pe de altă parte, Belgia este fără excepție socotită o societate pluralistă pe baza faptului că aici aceste clivaje se suprapun întrucâtva, devenind în consecință adevărate criterii în luarea deciziilor politice. În plus, în deceniile trecute intensitatea interrelaționării lor a suferit schimbări semnificative. Acești doi factori stau la baza evoluției procesului de transformare politică rapidă ce a avut loc în ultimele decenii.

3. Germeii procesului de federalizare

Deși societatea belgiană poate fi socotită drept una pluralistă încă de la geneza ei din 1830, originile schimbării sînt destul de recente. Din cele șase revizuri pe care le-a cunoscut Constituția Belgiei, patru au avut loc în ultimii 25 de ani. Cadrul teoretic prezentat mai devreme poate explica foarte bine de ce aceste modificări s-au succedat cu o asemenea repeziciune.

În momentul nașterii Belgiei politica lingvistică nu pare să fi constituit un criteriu de decizie politică: cu toate că dintru început flamanzii au format o majoritate lingvistică, elitele au ajuns la un consens potrivit căruia franceza urma să fie limba comună de guvernare atât la sud cât și la nord de „granița lingvistică”.³ La temelia acestei poziții privilegiate a limbii franceze se afla pe de o parte dominația socio-economică a sudului francofon, iar pe de altă parte acordul elitei financiare „flamandă”, care găsea că este mai comod să se folosească franceza decît numeroasele variante de olandeză vorbite de flamanzii de rînd.

În organizarea de stat a Belgiei a avut mai multă greutate aspectul ideologic, fapt ce a dus la marginalizarea problemei lingvistice.⁴ În realitate, era în chestiune legitimitatea Bisericii Catolice, în contextul în care 95% din belgieni erau botezați catolici. Disputa a fost declanșată de delimitarea prerogativelor în sfera cărora avea sau nu un cuvânt de spus autoritatea catolică. Cei favorabili Bisericii s-au constituit în Mișcarea Catolică (iar mai târziu, Partidul Catolic). Cei cu o viziune minimalistă cu privire la dreptul la codecizie al autorităților bisericești au format Partidul Liberal (din care s-a desprins mai târziu, ca urmare a industrializării, Partidul Socialist).⁵ Pentru a rezuma: aproape în întreg secolul al XIX-lea, peisajul politic belgian a reflectat o societate în care antiteza ideologică a prevalat asupra chestiunilor politice de natură socio-economică și lingvistică.

Pretențiile Mișcării Flamande — care la început nu a coincis cu elita flamandă, ci cu clasa de mijloc și cu țărănimea locală, aparținând astfel sferei catolice — aveau să câștige relevanță abia spre sfârșitul secolului trecut. O relativă revigorare a economiei flamande, în mod tradițional rămasă în urmă, precum și introducerea în 1893 a dreptului la vot universal, plural, acesta însuși în urma mișcărilor tot mai ample ale clasei muncitoare, au constituit principalele cauze ale acestei evoluții. Statutul de limbă oficială al francezei a luat sfârșit în Belgia odată cu Legea Tratatului Echitabil din 18 aprilie 1898.

Revendicările flamanzilor, culminând cu cea a unei Flandre unilingve, aveau să fie treptat satisfăcute după primul război mondial, în ciuda unei minorități de flamanzi care nu era defavorabilă „Flamenpolitik”-ului practicat de regimul ocupaționist german. Juridic, această cerere a fost satisfăcută deja (sau ar trebui oare să spunem „abia”?) în anii '30: legile din 1932 și 1935 cu privire la limbile oficiale au condus la aplicarea strictă a principiului teritorialității: „limba vorbită pe plan local va fi limba folosită în administrație, educație și în aparatul juridic”.⁶ Totuși, aplicarea acestei legi a lăsat adeseori de dorit. În plus, granița lingvistică fusese stabilită printr-o așa-numită „numărătoare lingvistică”: în funcție de numărul locuitorilor francofoni sau flamandofoni, municipalitatea respectivă intra în regim lingvistic francez sau flamand. Ca urmare, flamanzii se temeau să nu piardă „teritoriile” însemnate din aria metropolitană a Brussel-ului. Valonii au acceptat acest principiu deoarece priveau cu teamă posibila pierdere a unor funcții administrative și politice importante într-un regim în totalitate bilingv. Temerile lor își aveau originea în poziția lor de minoritate numerică și — la vremea respectivă — slaba cunoaștere a limbii flamande.⁷

O parte tot mai însemnată a opiniei publice valone, călcând pe urmele socialistului valon Jules Destrée, mai exact a scrisorii sale din 1912 către regele Albert, cerea deja federalizarea Belgiei. În anii șaiszeci, economia valonă se confrunța cu probleme structurale grave, în timp ce economia flamandă, care fusese întotdeauna întrucâtva rămasă în urmă, părea de data aceasta să fie mai în măsură să facă față provocărilor celei de-a „treia revoluții industriale”. În această perioadă, valonii au cerut constituirea unei puteri autonome abilitate să ia decizii în domeniul economic: aceasta a fost mai apoi baza formării Regiunilor, care aveau să se contureze începând cu 1974. Au luat naștere trei Regiuni: Flamandă, Valonă și Regiunea Brussel (cea din urmă abia în 1988).

Datorită puternicei lor poziții economice și având avantajul superiorității lor numerice, flamanzii au insistat în favoarea autonomiei culturale și a desființării așa-numitei „numărătoare lingvistice”. Aceste revendicări le-au fost satisfăcute prin adoptarea Legii din 1962-63 cu privire la limba oficială și prin introducerea conceptului de Comunitate (Culturală) odată cu amendarea din 1970 a Constituției. Au fost realizate juridic și practic Regiunile omogene lingvistice cu excepția așa-numitelor comunități privilegiate lingvistice și a celor nouăsprezece municipalități cunoscute mai târziu sub numele de Regiunea Capitalei Brussel. În acestea se aplica și se aplică și în prezent sistemul bilingv. Înainte de crearea acestor trei Regiuni, Belgia avea deja trei Comunități (Culturale): Flamandă, Franceză, și Germană.

Prerogativele acestor trei Regiuni și trei Comunități au fost extinse în mod repetat.⁸ În esență, criteriul de formare a Comunităților a fost unul cultural, de unde și puțința acestora de a decide autonom asupra limbii folosite, a artelor frumoase, a patrimoniului cultural, a structurării mass-mediei, a sistemului biblioteconomic, a liniei politice în domeniul sportului și recreației, a administrării mediului și monumentelor, și a educației (considerată pe termen lung). Mai târziu Comunitățile au fost investite de asemeni cu toate prerogativele în domeniul educației (cu câteva excepții ne semnificative) și cu așa-numitele prerogative privitoare la persoană (asistența medicală).

Din 1980 încoace, fiecare Comunitate dispune de un Consiliu (constituit prin fuzionarea propriului guvern autonom cu propriul parlament autonom). Consiliul fiecărei Comunități poate emite decrete, care sînt acte legislative aflate pe picior de egalitate cu legile federale.

De-a lungul anilor, Regiunile și-au sporit considerabil pachetul de prerogative: ele dețin toate prerogativele economice, cu excepția celor necesare protejării uniunii monetare și economice a țării, a politicii agricole și horticole, a politicii mediului înconjurător, a regimului apelor, planificării urbane și rurale, a lucrărilor publice și circulației rutiere (cu câteva excepții).

Asemeni Comunităților, Regiunile au și ele guverne și parlamente autonome. Regiunea Flamandă și cea Valonă emit decrete, pe cînd Regiunea Capitalei Brussel emite ordonanțe, însă diferențele între acestea sînt minime.

Întrucît granițele Regiunii Flamande coincid mai mult sau mai puțin cu cele ale Comunității Flamande (cu excepția locuitorilor flamandofoni din Brussel), guvernării flamanzi au decis să fuzioneze instituțiile regionale cu cele comunitare. Ca urmare, partea flamandă are un singur guvern flamand (în loc de unul regional și de unul comunitar) și un singur Consiliu Flamand. Se face totuși o distincție între actele legislative care intră în categoria autorității Regiunii Flamande sau a Comunității Flamande deoarece granițele lor teritoriale nu coincid totuși complet, după cum am menționat deja. Deși deține puteri regionale, Flandra se recomandă lumii exterioare sub numele de Comunitatea Flamandă.

O reajustare similară urmează să fie realizată de partea francofonă din cauză că locuitorii flamandofoni ai Brussel-ului (doar 15% din populația orașului, adică 150.000 de locuitori) se consideră flamanzi locuitori ai Brussel-ului, iar nu flamandofoni care locuiesc în Brussel. Pe de altă parte, locuitorii francofoni ai Brussel-ului sînt mult mai bine reprezentați numeric: din totalul de 4 000 000 de belgieni francofoni, în jur de 750 000 trăiesc în Brussel. În plus, ei nu împărtășesc aceeași cultură politică: locuitorii francofoni din Brussel nu au același trecut industrial pe care îl au omologii lor valoni. Ei dețin, în schimb, o anumită cultură liberal-burgheză (acest termen nu trebuie înțeles într-un sens neapărat peiorativ). Astfel Partidul Liberal francofon este în mod tradițional cel mai puternic partid (francofon) din Brussel, în vreme ce social-democrații întotdeauna au succese deosebite în Valonia.

Pe scurt: în timp ce conceptul de „flamanzi care locuiesc în Brussel” este acceptabil și chiar mai ușor de susținut decît cel de „rezidenți flamandofoni ai Brussel-ului”, acela de „valoni brusselezi” este o contradicție în termeni. Evoluția actuală, deși parțial generată de problemele financiare acute ale Comunității Franceze, pare de fapt să aibă loc în direcția demontării treptate a acestei Comunități în favoarea Regiunilor Valonă și Brussel. În consecință, formarea unui guvern supracomunitar pare destul de improbabilă⁹ (deși aceasta face parte din programul electoral al partidului PRLF-FDF liberal, care activează cu succes la Brussel).

Formarea Regiunilor și a Comunităților, după cum am arătat pe scurt mai devreme, a fost rezultatul unei schimbări dramatice a societății. Cele trei falii tradiționale sînt acum dispuse diferit și înregistrează o acuitate diferită față de perioada precedentă. Totuși, structurile de decizie politică continuă să existe în aceeași formă în care au fost create în

perioada de tensiuni politice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al douăzecilea. Situația aceasta pare să fie unică. ¹⁰

În realitate, pivoții de inspirație ideologică (creștin-democrat, social-democrat, și, într-o mai mică măsură, liberal) care au apărut din nevoia de a servi mai bine omul de rând și interesele muncitorilor, rămân în picioare în ciuda curentului secularizant evident și în ciuda adâncirii faliiilor lingvistice-politice și socio-economice. Sociologul Luc Huyse (din Leuven) subliniază în mod just că totuși ele îndeplinesc acum doar o „funcție ceremonială”, și nu întodeauna au așadar un impact electoral asupra alegătorilor¹¹ (cu alte cuvinte, cei care urmează o școală catolică nu votează neapărat cu un partid creștin-democrat).

Același autor susține discreditarea clasicei scheme tripartite „ideologic — socio-economic — lingvistic” în istoria politică recentă a Belgiei și adoptarea în locul ei a unei falii globale comune: flamanzii și valonii nu sînt separați numai printr-o diferență lingvistică, ci și, susține el, de o viziune socio-economică diferită. Cu toate că aspectul ideologic a pierdut din importanță, flamanzii au ajuns treptat să se simtă mai confortabil în sfera creștin-democrată, iar valonii în cea socialistă. ¹² Desigur, acest fapt este legat de istoria industrială timpurie a Valoniei și de trecutul cu precădere rural al Flandrei.

Prăpastia comună s-a adîncit destul pentru a diviza, începînd cu 1968, partidele politice unitare în variante flamando- și francofone (chiar și în cadrul alegerilor federale). În consecință, funcționarii politici sînt acum răspunzători doar în fața electoratului francofon sau a celui flamandofon. Numai în circumscripția electorală Brussel (și a comunităților privilegiate lingvistice) electoratul are posibilitatea de a vota fie pentru un partid francofon, fie pentru unul flamandofon. (Să adăugăm aici pentru a fi compleți: în cazul unei municipalități mixte franco-germanofone există de asemeni posibilitatea de a opta în alegeri pentru o listă germanofonă sau una francofonă).

Pentru a rezuma: odată cu dezvoltarea treptată a structurii statale federale, bazată (1) pe de o parte pe Regiunile determinate teritorial, ce dețin în primul rînd prerogative regionale de natură economică, și (2) pe de altă parte, pe Comunitățile cu bază personală (criteriul lingvistic) și care dețin în principal prerogative culturale, pivoții de sorginte ideologică (plus „deciziile împăciuitoare”), împreună cu o economie tranzacționară colectiv, neo-corporatistă, încă mai joacă un rol important în sistemul politic belgian. ¹³ Deși studiul de față își propune să analizeze doar sistemul politic federal al Belgiei, trebuie luați în considerare pivoții ideologici și interesele de grup pentru a înțelege *tout court* procesul de decizie politică în Belgia.

Structura statului belgian

Nivelul	Executivul	Legislativul
Nivelul federal	Guvern federal	Camera Reprezentanților Senatul
Nivelul comunitar	Guvernul flamand	Consiliul Flamand Regiunile Flandrei și a Capitalei Brussel
	Guvernul Comunității Franceze	Consiliul Comunității Franceze și al Regiunii Capitalei Brussel
	Guvernul Comunității Germanofone	Consiliul Comunității Germanofone
Nivelul regional	Guvernul Flamand	Consiliul Flamand
	Guvernul Regiunii Valone	Consiliul Regional Valon

	Guvernul Regiunii Capitalei Brussel	Consiliul Regiunii Capitalei Brussel
--	--	---

4. Belgia după Acordul de la Saint Michaels (1992-1993)

Acordul de la Saint Michaels este un acord comun important semnat în septembrie 1992 de primul ministru federal și de președinții partidelor de guvernământ (CUP —PSC: creștin-democrați, SP — PS: social-democrați) și ai unui număr de partide din opoziție (VU: naționaliști flamanzi moderați, AGALEV—ECOLO: ecologiști). A fost nevoie de sprijinul acestor partide din opoziție pentru a întruni o majoritate parlamentară de două treimi, necesară amendării Constituției. Acordul de la Saint Michaels se integrează în același timp în cultura politică tradițională a Belgiei: partidele politice și, în special președinții lor, au jucat un rol considerabil în timpul negocierilor și căutărilor de compensații. Vom pune întâi în discuție pe scurt cele mai importante schimbări înainte de a le da o explicație critică.

Extinderea prerogativelor¹⁴

Acordul de la Saint Michaels a constituit punctul de pornire a celei de-a patra revizuirii constituționale din istoria politică a Belgiei. În timp ce amendamentele din 1970, 1980 și 1988-89 au avut ca scop constituirea Comunităților și Regiunilor, acestor structuri nou-formate atribuindu-li-se în consecință prerogative în mod progresiv, accentul ultimei reforme statale nu a fost pus atât pe extinderea prerogativelor (unităților) subnaționale, cât pe schimbările instituționale la nivel deopotrivă federal și subnațional. Ținta a constituit-o o mai bună adaptare a Belgiei la logica federală.

Totuși, au fost introduse o sumă de modificări în distribuirea prerogativelor, pe care le vom discuta mai întâi pe scurt:

— Probabil cea mai izbitoare modificare introdusă de Acordul de la Saint Michaels privește atribuirea Regiunilor și Comunităților a autorității de a încheia tratate în măsura în care aceste tratate au în vedere chestiuni ținând de autoritatea lor exclusivă sau comună.¹⁵ În cazul prerogativelor subnaționale exclusive, tratatele internaționale sînt încheiate de unitățile subnaționale înseși. Guvernul federal poate totuși interveni pentru a asigura coerența politicii externe belgiene. Pentru a anticipa astfel de intervenții, poate fi întrunită o conferință interministerială pentru politică externă pentru a se ajunge la o soluție negociată. Încheierea unui tratat poate fi împiedicată de către guvernul federal doar într-un număr limitat de situații: (1) țara-partener cu care urmează a fi încheiat tratatul nu este recunoscută de Belgia, (2) Belgia nu întreține relații diplomatice cu aceasta, (3) un act sau o hotărîre de stat stabilește că relațiile dintre Belgia și partenerul respectiv sînt suspendate, rupte sau că probabil vor avea de suferit în urma respectivului tratat, (4) tratatul nu este în acord cu obligațiile asumate de Belgia pe plan internațional sau supranațional. În cazul prerogativelor comune nivelurilor federal și subnațional, tratatul este semnat de rege, însă cu acordul unităților subnaționale. Aceasta necesită aprobarea atât a Parlamentului federal cât și a Consiliilor subnaționale.

Extinderea prerogativelor, discutată mai sus, reflectă efortul unităților subnaționale de a se face mai bine cunoscute pe plan internațional. Continuă încă să apară probleme din cauza multor organizații internaționale care recunosc doar statele (federale), nu și unitățile subnaționale. Uniunea Europeană a rezolvat în parte aceste probleme admițînd cu drept de vot în Consiliu reprezentanți ai guvernelor subnaționale, ca în cazul landurilor germane, de exemplu (vezi mai jos). Este important de asemenea dreptul de substituție pe care îl poate invoca guvernul federal dacă un stat subnațional se opune prevederilor tratatului care îi afectează propriile prerogative, iar nu și pe cele federale (Judecata Curții Europene de Justiție).

— Decurgînd din aceasta, atașaii de comerț exterior au fost regionalizați, cu toate că guvernul federal își menține serviciul belgian de comerț exterior.

— Mediu: Regiunile au obținut puterea completă în ce privește mediul, cu excepția standardizării produselor. ¹⁶

— Agricultură: este regionalizată, totuși piața, prețul, producția, precum și politica sanitară rămîn la latitudinea nivelului federal în baza principiului uniunii monetare și economice. ¹⁷

5. Schimbări instituționale după Acordul de la Saint Michaels

Reforma sistemului bicameral și alegerea directă a Consiliilor subnaționale¹⁸

Evoluția nivelului federal a făcut superfluă existența unui sistem bicameral în care ambele camere au surse cvasi-identice de autoritate. Acest sistem a luat naștere odată cu declararea independenței Belgiei la 1830. Obiectivul său era să facă posibilă aprobarea de către Senatul „aristocratic-intelectual” a proiectelor sau a propunerilor de legi inițiate de mai „impulsivă” Cameră a Reprezentanților. Condițiile stipulate pentru Senat cu privire la dreptul de vot activ și pasiv erau în realitate mult mai stricte decît pentru Camera Reprezentanților: o limită mai ridicată de vîrstă și obligativitatea unor taxe mai ridicate. Cînd această din urmă condiție a fost eliminată, forma în care exista atunci sistemul bicameral a fost imediat pusă la îndoială. Ba mai mult, în momentul în care Belgia a început o evoluție relativ rapidă spre o formă de stat federal, mulți au susținut ideea creării unui Senat după modelul Bundesrat-ului german, care ar fi urmat să reprezinte nivelele subnaționale în cadrul politicii federale. Pînă atunci cei mai mulți dintre senatori fuseseră aleși direct, numiți de consiliile provinciale, sau cooptați de una sau alta din aceste două categorii. ¹⁹ Această inovație „f la Bundesrat” a fost realizată de Acordul de la Saint Michaels, deși imperfect, în opinia unora.

Un al doilea neajuns al sistemului federal belgian era alegerea indirectă a parlamentelor subnaționale. Membrii Parlamentului Flamand aleși direct deveneau automat și membri ai Consiliului regional Valon și ai Consiliului Comunității Franceze (totuși Consiliul Regiunii Brussel și Consiliul Comunității Germane erau alese direct). Acordul de la Saint Michaels își propunea să pună capăt acestui indezirabil „dublu mandat”. Însă fără o reducere a numărului de senatori și de membri ai Camerei Reprezentanților, eliminarea dublului mandat ar fi condus la o inflație însemnată a numărului de parlamentari. Se impune de aceea o analiză în profunzime a sistemului bicameral federal. Au fost introduse următoarele schimbări:

— Camera Reprezentanților este formată acum doar din 150 de membri, în loc de 212. Membrii săi sînt aleși în circumscripțiile electorale alocate înaintea alegerilor pentru Senat. Camera Reprezentanților devine camera politică preponderentă întrucît ea deține „puterea guvernării de a face și desface”: ea singură poate vota moțiuni de încredere sau de neîncredere, aproba bugetul, stabili contingentul armatei și acorda naturalizarea.

— Numărul senatorilor este redus la un total de 71, dintre care 40 de senatori aleși direct: 25 din circumscripțiile electorale flamande, iar 15 din circumscripția valonă și cea bilingvă Brussel-Halle-Vilvoorde. Acestor 40 de senatori aleși direct li se adaugă 21 de senatori numiți de Consiliul Comunității ca senatori ai Comunității. Consiliul Flamand și Consiliul Comunității Franceze numesc fiecare cîte 10, iar Consiliul Comunității Germane unul. Așadar „dublul mandat” continuă să existe în cazul senatorilor Comunității. Sînt cooptați în plus alți 10 senatori, desemnați pe grupe lingvistice (6 flamandofoni și 4 francofoni) de către senatorii aleși direct împreună cu senatorii Comunității.

Senatul deține exclusiv prerogativele medierii și oferirii de consultanță motivată în conflictele de interes dintre Consilii. (El funcționează aici ca o Cameră de reconciliere a unităților subnaționale). El rămîne pe picior de egalitate cu Camera Reprezentanților în ce

privește votarea întregii legislații referitoare atât la federație în ansamblu, cât și la unitățile subnaționale constituente: Constituția, monarhia, legile necesitănd o majoritate specială, legile obișnuite precum și cele cu majoritate specială care completează Constituția, legile Consiliului de Stat, legile privind organizarea Curților de justiție și tribunalelor, legile prin care în locul guvernului unei Comunități sau Regiuni guvernul federal îndeplinește o obligație internațională și ratificarea tratatelor internaționale.

Pentru restul actelor legislative puterea ultimă de decizie este păstrată de Camera Reprezentanților, însă Senatul poate totuși recurge la așa-numitul său „drept de invocare”: el poate pune pe masa de lucru și amenda acte legislative propuse de Cameră, dacă cel puțin 15 senatori cer acest lucru în termen de 5 zile. De asemeni, atunci când Senatul își exercită această inițiativă, el poate, cu respectarea aceleiași condiții, să amendeze pentru a doua oară o propunere proprie deja amendată de Cameră. În ambele cazuri, puterea de decizie finală rămîne de fapt în mâinile Camerei: aprobarea sa oficială este necesară transformării proiectelor sau propunerilor în legi.

Conflictele de autoritate dintre Cameră și Senat trebuie rezolvate de o comisie de deliberare în care ambele Camere sînt reprezentate în mod egal și care aplanează disputa fie printr-o majoritate de două treimi, fie printr-o majoritate dublă a senatorilor și membrilor Camerei. Această comisie hotărăște de asemeni data pînă la care Camerele trebuie să se pronunțe.

O altă inovație în cadrul Parlamentului federal privește introducerea așa-numitului „parlament mandatat” și „guvern mandatat”. Ambele principii au fost create pentru a întări stabilitatea guvernului în exercițiu și pentru a produce o poziție parlamentară mai independentă față de acesta.²⁰ Întrucît rămîne posibilă dizolvarea Parlamentului de către rege înainte de încheierea mandatului acestuia, nu a fost încă realizat un parlament cu mandat complet (în adevăratul sens al cuvîntului) — spre deosebire de parlamentele subnaționale. Parlamentul poate fi dizolvat într-un număr limitat de cazuri:

— dacă Camera Reprezentanților votează o moțiune de neîncredere, însă nu reușește să numească un succesori pentru primul ministru.

— dacă Parlamentul respinge moțiunea de încredere fără să reușească să numească un nou prim-ministru în termen de trei zile.

— după ce, cu acordul parlamentului, guvernul federal își prezintă demisia.

Teoretic regele are posibilitatea, deși nu și obligația, să propună dizolvarea dacă este întrunită una din aceste condiții. Ceea ce este important este faptul că acum, deși numai din punct de vedere teoretic, este necesară aprobarea parlamentului înainte de a se face pasul spre dizolvare. Dacă Parlamentul adoptă o atitudine pur negativă față de guvernul federal (respingînd moțiunea de încredere sau votînd o moțiune de neîncredere, fără să ofere o alternativă), el își atrage propria dizolvare legală. Această procedură lasă parlamentului doar posibilitatea unor inițiative constructive. Stabilitatea guvernului federal este consolidată întrucît el poate fi obligat să demisioneze doar după ce Camera a reușit să desemneze un succesori pentru primul ministru, guvernul nefiind pus astfel în situația de a demisiona în urma unui vot pur negativ, nedublat de o alternativă concretă. O ultimă măsură are în vedere incompatibilitatea dintre funcția de ministru și cea de parlamentar. Această măsură are și ea ca scop conferirea unei poziții mai independente guvernului și parlamentului unul față de celălalt. În momentul în care ocupă o funcție ministerială, membrilor Senatului sau ai Camerei Reprezentanților li se cere să demisioneze din parlament. Locul lor este luat pe această perioadă de un succesori indicat pe buletinul de vot al partidului. Ca urmare a „autonomiei constitutive” pe care o posedă parlamentele subnaționale, ele decid prin decret dacă aprobă sau nu o astfel de prevedere. Deocamdată este pe de-a-ntregul posibil pentru un membru al Comunității sau Regiunii să fie membru al guvernului respectiv. Mai mult, membrii

guvernelor subnaționale sînt numiți conform procedurii actuale de către și dintr-un consiliu în care ei sînt aleși.

Finanțarea unităților subnaționale: extinderea limitată a autonomiei fiscale²¹

Sistemul fiscal belgian combină o „autonomie solicitantă” limitată cu o largă „autonomie de consum”. Din 1970 sistemul a fost ajustat în repetate rînduri în favoarea unităților subnaționale și a sporirii prerogativelor lor. Înainte de 1980 finanțarea avea loc prin așa-numitul „sistem de înzestrare”, unităților subnaționale fiindu-le alocată din bugetul de stat o sumă fixată prin lege. În realitate însă, unitățile subnaționale își prezentau adeseori *post factum* nota de plată guvernului federal, care la rîndu-i le acuza că sînt „federaliști de consum”. În plus, flamanzii se plîngeau de caracterul netransparent al sistemului de înzestrare. Ei se simțeau dezavantajați financiar în comparație cu colegii lor francofoni din cauza neaplicării sistemului descentralizat în cadrul căruia ar fi beneficiat de fonduri regiunea din care acestea au fost percepute. Începînd cu 1980 așa-zisul sistem de „returnare a surplusului” a luat treptat locul sistemului de înzestrare: Regiunilor li se înapoia o parte din impozitele federale care erau colectate din teritoriul lor (mai exact, o mare parte din impozitele pe persoană). Autonomia solicitată a Regiunilor a fost limitată la perceperea impozitelor pe proprietate, avere sau succesiune, jocuri de noroc, jocuri mecanice și magazinele de băuturi alcoolice. Sistemul de înzestrare rămîne încă în vigoare pentru Comunități, deși fără o formulă unificată de distribuție.

Cu toate că începînd cu 1980 autonomia de consum a unităților subnaționale a cunoscut o creștere constantă, autoritatea Regiunilor și mai ales cea a Comunităților de a percepe impozite a rămas limitată. Pot fi găsite trei cauze pentru aceasta:

— potrivit Art. 170 al Constituției, prerogativele fiscale au un caracter concurent, prioritatea fiind acordată federației: unitățile subnaționale pot percepe impozite doar în domeniile care nu sînt impozitate deja de federație;

— autonomia fiscală rămîne limitată pentru ca, în acord cu principiul uniunii monetare și economice, să nu se producă o scindare a economiei naționale;

— în privința Comunităților poate fi menționat un obstacol suplimentar: este imposibilă impozitarea justă a membrilor Comunității Flamande în Brussel-ul bilingv în comparație atît cu membrii propriei Comunități din afara Brussel-ului, dar și cu membrii altor Comunități din Brussel, deoarece flamanzii nu pot fi delimitați de aceștia după un criteriu judicios.

Acutele probleme financiare ale Comunității Franceze care — spre deosebire de perechea ei flamandă — nu se poate bizui pe bugetul Regiunii Valone (datorită nefuzionării Comunității cu Regiunea de partea franceză) au condus de fapt la revizuirea legii finanțării din 1989. De aceea, este răspîndită convingerea că majoritatea specială națională (majoritatea în fiecare grup lingvistic și două treimi din totalul voturilor exprimate) necesară acestei revizuirii a făcut posibilă realizarea Acordului de la Saint Michaels. Datorită extremei sale complexități, soluția avansată pentru problema menționată mai devreme nu poate fi tratată în detaliu aici. Totuși, după cum am arătat mai sus, acest mecanism constituie baza unei potențiale demontări treptate a Comunității Franceze în favoarea Regiunii Valonă și a Regiunii Capitalei Brussel.

Acordul de la Saint Michaels a consolidat și mai mult autonomia fiscală a Regiunilor asigurîndu-le un procentaj din impozitele percepute pe mediu de către guvernul federal și dîndu-le dreptul de a impune impozite televiziunii naționale și pe dreptul de audiere și vizionare transferat inițial, prin Acordul de la Saint Michaels, Comunităților.

Mai mult, proporția din quantumul taxelor personale care este acordată Regiunilor și Comunităților este reglată în funcție de creșterea reală a produsului intern brut. În sfîrșit,

Regiunile au obținut mijloace financiare suplimentare care le dau posibilitatea să-și exercite prerogativele suplimentare ce le-au fost delegate prin Acordul de la Saint Michaels.

Plasate într-o perspectivă mai largă, se pare că cheltuielile unităților subnaționale reprezintă 45% din totalul cheltuielilor publice sau de stat, fără a include aici impozitele pe profit. (Oricine e familiarizat cu problema deficitului belgian știe că acesta se ridică anual la câteva miliarde de franci belgieni).

Aceasta este o medie destul de ridicată în comparație cu alte cifre internaționale.²²

Aceste resurse alocate unităților subnaționale pot fi foarte bine cheltuite autonom, însă dreptul de a obține independent aceste fonduri, luând în considerare obiecțiile pomenite mai sus, rămâne restrâns. Numai retribuțiile constituie aproximativ 80% din bugetul regiunii sau comunității.

În cele din urmă este necesar să subliniem că se construiește între Comunități și Regiuni un mecanism de solidaritate. Regiunile cu o sumă pe cap de locuitor rezultată în urma impozitării mai mică decât media națională primesc o contribuție suplimentară.

De la 9 la 10: scindarea provinciei Brabant²³

Ultima schimbare pe care o vom discuta aici ține de scindarea provinciei bilingve a Brabantului într-o componentă flamandă și una valonă. De fapt, provinciile sînt rămășițele unei Belgii unitare descentralizate: ele au devenit nivelul intermediar al guvernării în timp ce Regiunile și Comunitățile s-au integrat în peisajul instituțional belgian.²⁴ Totuși, provinciile încă mai păstrează o sumă de funcții semnificative, cum ar fi controlul administrativ al municipalităților, dezvoltarea cooperării intermunicipale (așa-zisele intercomune) și așa mai departe. Implementarea acestor prerogative a devenit tot mai dificilă în Brabant deoarece teritoriul său includea părți din trei Regiuni (Flandra, Valonia, Regiunea Capitalei Brussel) și două Comunități (flamandă și franceză).

Au fost căutate soluții specifice pentru Brussel. Pînă la scindarea provinciei Brabant, Brussel-ul se bucura de statutul de capitală de provincie, pe lîngă faptul de a fi capitala (inter)națională și o Regiune în sine. Datorită scindării Brabantului în Brabantul flamand (cu capitala la Leuven) și Brabantul valon (cu capitala la Vauvre), Brussel-ul avea nevoie de un nou statut întrucît metropola nu mai era inclusă în interiorul acestor noi granițe provinciale. În cele din urmă a fost aleasă următoarea soluție: pe baza unui acord de cooperare între guvernul federal, Comunități și Regiuni, prerogativele provinciale au fost transferate instituțiilor deja existente ale Comunității și Regiunii (Regiunea Capitalei Brussel).

Unii flamanzi au avut obiecții împotriva faptului că, deși provincia bilingvă a Brabantului a fost divizată, circumscripția electorală bilingvă Brussel-Halle-Vilvoorde a rămas unitară. Tentaculele acestei circumscripții electorale se întind adînc în *hinterland* (Halle-Vilvoorde). Nici această controversă, nici problema „supravegherii lingvistice” a Brusselului sau a comunităților privilegiate lingvistic nu vor fi tratate aici în continuare.

6. O investigație critică a sistemului politic belgian după Acordul de la Saint Michaels: federalism sau confederalism în constituire?

Înainte de a evalua dacă sistemul politic belgian este unul federal, este necesară o definiție funcțională a implicațiilor pe care le are federalismul. O definiție uniformă este practic imposibilă, căci nu este oare fiecare federalism, într-o anumită măsură, o construcție *sui generis*? Totuși federalismul poate fi definit din două perspective: politico-filozofică și politico-instituțională (juridică). Cu alte cuvinte: prima definiție delimitează federalismul în calitatea sa de atitudine filozofică fundamentală, în timp ce cea de a doua oferă principiile instituționale pentru punerea în practică a federalismului. Sau: o federație nu este nimic altceva decât realizarea instituțională a federalismului.

Ca și concept filozofic, federalismul reconciliază o sumă de principii aparent conflictuale (sau incompatibile): unitate și diversitate, autonomie și participare. Preston King descrie federația ca pe o „organizare instituțională care și-a luat drept etalon statul suveran” caracterizată prin implicarea constituțional garantată a nivelelor regionale (autonomie, diversitate) în deciziile de nivel central (unitate, participare).²⁵ Definiția lui King rămâne totuși destul de generală. Pornind de la binecunoscutele scrieri ale lui K. C. Wheare, Rusen Ergec a construit o definiție mai detaliată a ceea ce federalismul implică sau ar putea implica la modul ideal:

„Federalismul este o tehnică (1) de distribuire a prerogativelor — în interiorul unuia și aceluiași stat — între puterea centrală și unitățile subnaționale din cadrul acelui stat. Obiectivul este acela de a oferi unităților subnaționale o largă autonomie prin încredințarea de puteri de stat pe care acestea să le exercite liber și independent față de orice legătură ierarhică față de centru. Această autonomie se materializează în (2) dreptul acordat unităților subnaționale de a se autoguverna și în (3) implicarea unităților subnaționale în deciziile federale care le afectează interesele. În sfârșit (4) o Înalță Curte de Justiție supraveghează respectarea regulilor care distribuie aceste puteri între statele naționale și subnaționale, după cum sînt trasate în Constituție și în legile care o completează.”²⁶

Politologul canadian Ronald Watts adaugă la acestea o sumă de condiții auxiliare: o federație este democratică deoarece reprezentanții nivelelor de decizie atât federale cât și subnaționale sînt (5) răspunzători în mod direct față de subordonații lor. Maniera în care sînt distribuite prerogativele trebuie să fie definită cu precizie în (6) Constituție care la rîndu-i indică (7) în ce fel unitățile subnaționale sînt implicate în (propria) ei amendare. Pe lîngă Înalta Curte de Justiție, menționată de Ergec, Points subliniază că se impune ca (8) instituțiile să direcționeze procedural necesarele deliberări interguvernamentale.²⁷ Din această perspectivă poate fi acordat un rol important unui parlament federal bicameral. Împreună cu André Alen am dori să adăugăm alte două trăsături: (9) numărul unităților subnaționale care fac parte din federație și (10) direcția în care evoluează procesul de federalizare.²⁸ Personal, noi credem că, pe lîngă caracteristicile menționate mai sus, probleme fundamentale care trebuie luate în considerare în evaluarea unei federații sînt (11) pe de o parte, rolul partidelor politice și al sistemului electoral și (12) pe de altă parte, gradul de loialitate federală. Dacă ne referim la evoluția federalismului belgian în special, nu putem nicidecum ignora situarea sa în contextul Uniunii Europene care se consolidează pe zi ce trece.

În consecință, vom evalua sistemul federal belgian întîi în lumina caracteristicilor de mai sus ținînd însă cont de faptul că Belgia este și o federație *sui generis* cu trăsături rezultate din cultura sa politică unică, după cum am arătat în primul paragraf. Vom aborda apoi pe scurt rolul Uniunii Europene în realizarea federalismului belgian.

(1) Natura și distribuția puterilor în federația belgiană²⁹

— Federalismului belgian îi este tipică proporția redusă de prerogative aflate în conflict.³⁰ În schimb, reformele statale succesive au încercat să construiască un sistem de autorități exclusive. Liesbet Hooghe adaugă la aceasta faptul că obiectivul de bază l-a constituit o regionalizare verticală: puterea legislativă precum și cea executivă în probleme specifice au fost încredințate aceluiași guvern.³¹ În cele din urmă, aceasta a condus la crearea unor „compartimente ermetice” ori dezvoltarea unui așa-zis federalism jurisdicțional. În această privință, Belgia diferă esențial de Germania. Guvernul federal german are adeseori dreptul de a hotărî cadrul legal (contribuția landurilor este însă asigurată prin funcționarea Bundesrat-ului), în timp ce elaborarea în detaliu și în mod special executarea sa sînt lăsate în seama landurilor.

— Drept consecință logică a celor de mai sus, actele legislative ale regiunilor subnaționale (decrete, sau în cazul Regiunii Brussel, ordonanțe) nu sînt subordonate dreptului național. Un astfel de principiu poate fi susținut numai ca parte a unui sistem cu puține autorități aflate în conflict deoarece regula «Bundesrecht bricht Landesrecht» a unui model federalist funcțional devine în acest caz inaplicabilă.

— În fine, trebuie subliniat că Belgia, spre deosebire de majoritatea statelor federale, a cedat guvernului federal prerogativele reziduale. În opinia juristului André Alen, acest fapt nu constituie o surpriză, deoarece federalismul belgian are un caracter centrifugal: nu unitățile subnaționale au dat naștere federației, ci o elită națională de oameni politici francofoni și flamandofoni au decis să demonteze statul unitar centralizat: astfel, reziduul a fost atribuit guvernului federal (central). Totuși, drept consecință a adaptării Constituției la Acordul de la Saint Michaels, a fost introdus un articol care face posibil transferul prerogativelor reziduale către unitățile subnaționale atîta timp cît o secțiune a legii — aprobată de o majoritate specială —, indică ce anume puteri reziduale revin exclusiv guvernului federal. Acest mecanism care, — în opinia primului ministru federal Dehaene, implică o extindere a puterilor aflate în conflict și prin aceasta o ‘ierarhie’ *de facto* —, este necesară pentru a preveni o demontare forțată a pachetului de prerogative federale. Pentru a rezuma: federația belgiană este caracterizată prin numărul ridicat de prerogative atribuite exclusiv unităților subnaționale care urmează a fi exercitate atît la nivel executiv, cît și legislativ. Totuși, cogovernarea consfințită juridic rămîne într-o anumită măsură o ficțiune: au fost elaborate modalitățile de cooperare (vezi mai jos, 8). O «Curte Supremă»²⁶ poate denunța contradicția dintre o lege, un decret, o ordonanță și cadrul juridic al cogovernării sau anumite secțiuni ale Constituției (vezi mai jos, 4). Însă mai important, deși deocamdată nelegiferat, este rolul convergent al elitelor politice, conducătoare atît la nivel federal cît și regional: dublul mandat (vezi mai sus) precum și rolul deocamdată constrîngător al partidelor politice sînt dezastruoase la acest nivel (vezi mai jos, 11).

(2) Autonomia constitutivă a unităților subnaționale 32

Ne-am referit în cîteva rînduri la autonomia constitutivă a unităților subnaționale: printr-o «majoritate specială» (2/3), unitățile subnaționale pot decide în mod liber modalitatea prin care sînt aleși membrii Consiliilor și felul în care funcționează în relație cu guvernul respectiv. Fuziunea de partea flamandă a Regiunii cu Comunitatea este totodată un exemplu clasic de oportunitate valorificată de ambele unități subnaționale, deși această oportunitate a fost creată de legislativul federal.

Totuși autonomia constitutivă a unităților subnaționale prezintă o serie de neajunsuri grave. Pe de o parte, legislativul federal a hotărît compoziția guvernelor subnaționale (proporționalitate impusă) nu o singură dată, fapt în contradicție evidentă cu logica federală. Pe de altă parte, din cauza dublului mandat, unitățile subnaționale nu aveau o legitimitate democratică directă. Între timp a fost acordată atenția necesară acestor probleme. Rămîne de văzut dacă un guvern subnațional, cu o culoare politică net diferită de cea a guvernului național, este acceptabil cu atît mai mult cu cît conducerea de partid este deocamdată aceeași pentru toate guvernele (federal și subnaționale). În fine, trebuie remarcat în acest context că unitățile subnaționale nu au pînă în momentul de față autoritatea de a-și elabora propria Constituție limitată. Privite dintr-o perspectivă comparativă, unităților subnaționale le lipsește o autonomie constitutivă suficientă.

(3) Participarea unităților subnaționale la luarea de decizii de nivel federal

Modificarea sistemului bicameral cauzată de Acordul de la Saint Michaels a fost discutată pe larg mai devreme. Concret, ea are ca obiect crearea unui așa-zis sistem bicameral care să funcționeze în calitate de forum legislativ federal al unităților subnaționale. Specialiștii

în drept constituțional și politologii nu au căzut întotdeauna de acord în evaluările pe care le-au făcut componenței Senatului și prerogativelor care i-au fost încredințate în cadrul sistemului bicameral reînnoit. Acum, mai mult ca oricând, „pomul se cunoaște după roadele sale”. Impactul pe care îl are Senatul în noua sa formă va fi cunoscut abia după ce toți senatorii își vor fi preluat noul rol și se vor fi familiarizat cu noile reguli procedurale.

Deocamdată, profesorul André Alen este convins că Senatul nu va exprima interesele comunităților subnaționale la fel de bine ca înainte de aplicarea Acordului de la Saint Michaels deoarece are în componența sa doar 21 de senatori comunitari din totalul de 71. Înainte de acest acord, ficțiunea unei implicări indirecte a Comunităților și Regiunilor în politica federală putea fi întreținută datorită dublului mandat.³³ În plus există îndoieli cu privire la măsura în care senatorii vor renunța la dreptul lor de invocare (vezi mai sus): recursul la acest drept poate îngădui unui proiect (în cadrul autorității ambelor Camere) să penduleze fără rost între Cameră și Senat, cel puțin în măsura în care Comisia de Consultanță nu va reuși să ajungă la un compromis satisfăcător. În felul acesta, deși nu a fost creat ca o Cameră de reflecție politică, Senatul poate face zile negre guvernului federal.

Au fost limitate problemele în care Senatul ar fi putut juca un rol unic, funcționând, de pildă, ca o Cameră de reconciliere care să se pronunțe, prin acordarea de consultanță motivată părților, asupra conflictelor de interese dintre diferitele unități subnaționale.

În fine trebuie remarcat că, dacă Senatul nu oferă decît o expresie incompletă a Belgiei federaliste, aportul unităților subnaționale la amendamentele constituționale este insuficient asigurat deoarece ele trebuie aprobate de Senat, iar nu de parlamentele subnaționale. Și totuși, un singur argument poate combate criticile. El va fi abordat puțin mai târziu (vezi mai jos, 11).

(4) Curtea de Arbitraj: de facto, o Curte Constituțională³⁴

De la fondarea Curții de Arbitraj în 1984, Belgia posedă o Curte de Justiție care poate abroga acte legislative (legi, decrete, ordonanțe) dacă se constată că ele sînt în contradicție cu cadrul legal al cogovernării sau cu legile adoptate cu „majoritate specială” prin care sînt stabilite modalitățile de funcționare a cogovernării, sau cu anumite secțiuni din Constituție (principiul nediscriminării, libertatea educației). Această din urmă posibilitate nu face Curtea de Justiție accesibilă oricui care „demonstrează un interes”. Mai mult, judecătorilor le este atribuită o largă autoritate de evaluare care face de fapt posibilă analiza altor secțiuni din Constituție. Conceptul de „uniune monetară și economică”, inclus în Constituția belgiană în timpul reformei de stat din 1988-1989, ilustrează influența acestei Curți. Ea și-a avut originea într-o ordonanță juridică pronunțată de această curte anterior.

(5) Legitimitatea democratică directă a corpurilor legislative de nivel federal și subnațional

Legitimitatea democratică directă va intra complet în vigoare abia după alegerile directe ale tuturor Consiliilor subnaționale (pînă în momentul de față ea s-a aplicat doar în cazul Regiunii Brussel și al Consiliului Comunității Germanofone). Necesitatea reprezentării democratice este atît de evidentă încît este adeseori ignorată în stipularea condițiilor pe care trebuie să le îndeplinească o federație. Din cauza sistemului său unipartit, fosta Uniune Sovietică nu putea fi nicidecum socotită o federație, deși Constituția sa descria sistemul de stat drept unul federal. Caracterul plural al unei societăți federale implică reprezentarea politică a unităților subnaționale.

Existența dublului mandat era într-o anumită măsură o distorsionare a regulii legitimității democratice directe a corpurilor legislative de nivel subnațional. În această privință critica noastră nu se îndreaptă atît asupra aspectului democratic, cît asupra aplicării sale indirecte.

(6) Structura federală a statului trebuie să fie prevăzută de Constituție (7) care poate fi modificată doar cu intervenția unităților subnaționale

Prima condiție a fost îndeplinită: Constituția belgiană face analiza structurii statului. Prerogativele unităților subnaționale se regăsesc parțial aici, iar parțial în legile aprobate prin majoritate specială. Totuși, am prezentat deja intervenția indirectă a unităților subnaționale în procedurile de amendare a Constituției prin aprobarea necesară dată de Senat (în care se află senatorii Comunităților) prevederilor constituționale sau legale care afectează direct prerogativele și funcționarea unităților subnaționale. Faptul că legile federale care atacă distribuția prerogativelor între diferitele unități subnaționale și între federație și unitățile subnaționale trebuie și ele aprobate de o majoritate specială (înțelegând prin aceasta „de majoritatea voturilor fiecărui grup lingvistic din fiecare Cameră, cu condiția ca majoritatea membrilor fiecărui grup lingvistic să fie prezentă și în măsura în care totalul voturilor pozitive în ambele grupuri se ridică la două treimi din voturile exprimate”), asigură un echilibru între cele două mari Comunități culturale, deoarece separarea dintre un grup francofon și unul flamandofon este menținută în parlamentul nou ales.

Este necesar să facem aici o observație. Tratatul important, precum cel de la Maastricht, trebuie să fie validate direct de parlamentele subnaționale, deoarece aceste tratate influențează exercitarea prerogativelor subnaționale. Amendarea Constituției naționale, care afectează distribuția prerogativelor încă și mai direct, este aprobată doar de către unitățile subnaționale prin senatorii Comunităților.

(8) Necesitatea adecvării procedurilor de fluidizare a consultărilor interguvernamentale

Consultarea dintre subcomunitățile unei federații poate fi fluidizată în nenumărate feluri. În federații precum Statele Unite, în care puterea executivă și cea legislativă funcționează destul de independent, contactul dintre comunități (state) are loc în mare măsură prin intermediul Parlamentului (Congresului). În federațiile parlamentare precum Germania, Canada și Belgia de pildă, un reprezentant politic de aceeași culoare politică ca și a unuia, unora, sau tuturor oficialităților guvernamentale, trece prin grele încercări pentru a adopta o atitudine politică independentă. În aceste cazuri este necesară o anumită disciplină de partid pentru a asigura funcționarea guvernului, deși crearea unui guvern mandatat și a unui parlament mandatat în Belgia (vezi mai sus) face teoretic posibilă adoptarea unor atitudini divergente.³⁵ Trebuie totuși să adăugăm: căderea guvernului belgian este (sau va fi) foarte rar inspirată de respingerea unei moțiuni de încredere sau de adoptarea unei moțiuni de neîncredere. Mult mai des, ea este rezultatul unui dezacord politic fundamental din sânul coaliției guvernamentale (uneori la îndemnul președinților de partid). Parlamentul va trebui să se împace cu acest fapt pe viitor; totuși, mulțumită rolului proeminent al partidelor politice în sistemul belgian și a prevalenței disciplinei de partid, faptul ridică puține probleme.

Importanța președinților de partid a ieșit clar în evidență în realizarea celor câteva revizuri constituționale (printre altele și în faza de consultări care a precedat Acordul de la Saint Michaels). Acesta este unul din motivele pentru care „federalismul executiv” (formula îi aparține eminentului politolog canadian Donald Smiley) se află în Belgia abia la începuturi.³⁶ Semnarea acordurilor de cooperare dintre Comunități, Regiuni și guvernul federal este stimulată (făcută chiar obligatorie de către legiuitorul special). Comitetul consultativ, alcătuit pe baza dublei parități — câți reprezentanți flamanzi, tot pe atâția francezi, câți reprezentanți ai guvernelor subnaționale, tot pe atâția miniștri federali — a jucat un rol important în prevenirea conflictelor de interese sau de autoritate prin discutarea diferendelor cu privire la mijloacele financiare ale unităților subnaționale. Acordul de la Saint Michaels a transferat o parte din aceste prerogative Senatului. Ba mai mult, activează și o serie de Convenții Interministeriale,

(precum Afacerile Externe), care încearcă să orienteze consultările dintre Comunități, Regiuni și guvernul federal în privința anumitor subiecte mai delicate. Întreținerile sistematice dintre primii miniștri ALL, de nivel federal precum și subnațional, au avut rareori loc pînă în momentul de față, cel puțin în opinia presei politice.

(9) Caracterul bipolar al modelului federal belgian³⁷

Deși Belgia are în componență trei Comunități și trei Regiuni, federalismul său are un caracter esențial bipolar. Această bipolaritate, care pivotează în principal în jurul antagonismului dintre flamanzi și valoni (francofoni), adeseori face din negocieri un joc cu rezultat zero. Această structură bipolară are repercusiuni și asupra componentei și funcționării celor mai importante instituții pe plan legislativ, executiv și judecătoresc: cu excepția primului ministru, guvernul federal cuprinde un număr egal de miniștri flamanzi și francofoni. Comitetele consultative, menționate mai sus, sînt alcătuite și ele paritar, întocmai precum Curtea de Arbitraj și alte înalte organe juridice. Am prezentat deja legile federale care necesită majoritatea specială sau „procedura semnalului de alarmă” (o procedură care poate suspenda discriminarea unui anumit grup lingvistic printr-un proiect propus, pînă cînd Cabinetul, și el constituit paritar, ajunge la un consens ce trebuie prezentat Camerei spre aprobare).³⁸ În realitate, ambele proceduri ridică un zid împotriva proporției inegale a membrilor flamanzi față de cei francezi în parlamentul federal și în Consiliul Capitalei Brussel în subiectele delicate de interes comun. Tocmai aceste ultime măsuri ce asigură bipolaritatea (cu o majoritate flamandă) a țării nu constituie o condiție suficientă pentru o eventuală secesiune viitoare. Totuși, un mare număr de unități subnaționale din cadrul unei federații (Friedrich fixează cifra la cel puțin 10) pot facilita găsirea unui compromis acceptabil.

(10) Evoluția centrifugală a federalismului belgian³⁹

Inițial, federalizarea Belgiei a avut intenția să dezamorseze potențialul exploziv al dinamitei comunitare, prezent în anumite chestiuni reglementate la nivel național (opțiunile socio-economice, problemele culturale). Sociologii Billiet și Matthijs cred că federalizarea a fost singura oportunitate a Flandrei de a profita de pe urma majorității sale numerice, care era neutralizată la nivel federal de mecanismele de echilibrare menționate mai devreme.⁴⁰ Acest efect de tip Baron von Münchhausen poate explica parțial de ce anumiți politicieni flamanzi de frunte năzuiesc spre o și mai mare federalizare a structurii statale și nu se mai feresc de cuvîntul „confederalism”, deși un rol dominant aici îl joacă nu numai avantajul economic, ci și cel socio-economic.

Acest fapt ar putea fi contrazis de observația că principalele grupuri de tensiune (organizațiile angajaților și ale patronilor) sînt încă active mai ales la nivelul politicii federale și că guvernul federal deține în mare măsură controlul în problemele ce privesc securitatea socială. Deși incertitudinile modelului consultativ neo-corporatist necesită un larg sprijin politic, pare să existe totuși un consens mai larg de partea flamandă privind federalizarea parțială a sistemului de asigurări sociale (sănătate și ocrotirea copilului) la timpul potrivit.

(11) Rolul partidelor politice și al sistemului electoral⁴¹

Am prezentat între cauzele procesului de federalizare și divizarea, începînd cu 1969, a partidelor politice pe criterii lingvistice. În opinia noastră, aceasta este o situație unică, de negăsit în nici una din federațiile clasice, cel puțin nu într-o formă atît de pronunțată. În măsura în care există partide regionale și în alte părți ale lumii, ele au adesea un caracter clar regionalist (ca să nu spunem separatist) —, ne vin acum în minte Partidul Reformei și mai ales Blocul Québec din constelația politică canadiană.

Politicienii Flandrei sînt răspunzători doar în fa a electoratului flamandofon aproape omogen, iar politicienii valoni francofoni doar în fa a unui electorat francofon. Cu alte cuvinte, deoarece nici un partid de importan a major a nu este prezent de ambele p r i ale grani ei lingvistice, se întreprinde orice pentru a satisface electoratul propriei comunit i, fără nici o considera ie cu privire la problemele celeilalte comunit i.

P n  acum această divizare nu a constituit o dificultate insurmontabilă  ntruc t aceea i conducere de partid numea func ionarii politici importan i at t la nivel federal, c t  i subnațional. Mai mult, dublul mandat garanta că fiecare parlamentar ales direct devenea automat membru al Comunit ii Flamande sau Francofone  i/sau al Consiliului Regional. Desfiin area dublului mandat va aduce cu sine schimbări importante: membrii consiliilor se vor sim i încă  i mai puternic lega i de interesele subnaționale. R m ne de văzut dacă membrii Parlamentului federal vor  mp rt  i această afinitate,  ntruc t electoratul care i-a ales nu diferă cu adevărat de electoratul subnațional. Dispari ia dublului mandat poate foarte bine să crească legitimitatea democratică, dar ea ar putea totodată adăuga un pericol comunitar comparabil celui nuclear  i care ar putea fi neutralizat doar printr-o mai mare cooperare politică între partidele ideologice  nsufl ite, dincolo de grani a lingvistică, de acelea i idei. Dispari ia dublului mandat spore te de asemeni perspectivele pentru o componența politică distinctă a guvernului  i a Consiliilor. P n  acum ea a avut loc doar ocazional  i a s njenit probabil  n telegerea dintre politicienii aceluiși partid politic activ at t la nivel federal c t  i subnațional.

 n concluzie: privită dintr-un punct de vedere democratic federal, imposibilitatea de a vota în alegerile federale pentru un candidat din cealaltă Comunitate lingvistică constituie un deficit democratic cel puțin la fel de mare precum dublul mandat abandonat pe drept prin Acordul de la Saint Michaels. Urmărind acest ra ionament pe tot parcursul evaluării instituțiilor politice, ajungem la concluzia că reprezentarea unit iilor subnaționale în Senat nu ridică nici o problemă deoarece în general toate instituțiile politice belgiene sînt conduse paritar. Fiecare parlamentar federal, cu excepția celor aleși în circumscrip ia electorală bilingvă Brussel-Halle-Vilvoorde, este numit pe o listă a unui partid politic unilingv cu un electorat aproape omogen.

 n timp ce Belgia s-ar putea confrunta cu probleme în această chestiune, avem convingerea că sistemul electoral propor ional pune la dispozi ie cea mai bună metodă de orientare a voturilor politice lu nd în considerare caracterul plural al societ ii belgiene. Totuși, el con ine de asemeni pericolul provocării unei fragmentări exagerate a partidelor. Un argument suplimentar în recomandarea acestui sistem este bipolaritatea sistemului belgian, care în cazul aplicării unui sistem al majorit ii ar putea conduce cu u urin a la un guvern valon orientat spre st nga  i la unul flamand orientat spre dreapta. Totuși, în opinia noastră, sistemul reprezentării propor ionale nu ar trebui etichetat drept o condi ie necesară în reu ita unei federații. Federa iile cu o cultură politică eterogenă ar fi în mod just sfătuite să ofere reprezentarea a c t se poate de multe subgrupuri diferite. Federa iile cu o cultură politică mai mult sau mai puțin omogenă (Australia de exemplu) nu necesită neapărat un sistem de reprezentare propor ional .

(12) Loialitatea federală

Profesorul A. Mast sus inea odată că federațiile sînt viabile doar at ta timp c t elementele care le  in laolaltă se întrepătrund mai puternic dec t cele care le separă.⁴² Principiul loialit ii este mai degrabă un termen politic dec t un concept juridic. Nu dorim să abordăm întrebarea dacă majoritatea belgienilor se simt preg ti i pentru o separare.  n orice caz, cercetarea sociologică nu a dat deocamdată acestei întrebări un răspuns afirmativ clar.⁴³ Totuși, trebuie spus că grani ele a ceea ce este politic acceptabil se schimbă cu încetul. Deși federalismul a constituit un subiect tabu p n  în anii '60, cererile protagoni tilor federali ti ai

acelor timpuri au fost în mare parte realizate pînă acum. La rîndul său, primul ministru flamand nu mai evită cuvîntul „confederalism”, în timp ce aripa flamandă radicală a împins termenul „separatism” în afara sferei tabu. ⁴⁴ Din punct de vedere politic național, pare să fie problematic faptul că partidele politice alese în acel timp pe baza unei platforme federale și-au deplasat cererile, cel puțin în privința acestei probleme, înspre dreapta radicală.

7. Procesul de federalizare din perspectivă europeană⁴⁵

În încheierea acestui studiu se cuvine — mai concis decît subiectul ar cere-o cu adevărat — să ne întrebăm dacă luxul federalizării pe care și l-au permis unitățile subnaționale belgiene, ar fi fost posibil în cadrul tradiționalei „Europe a statelor”.

Pentru a dezvolta o politică europeană integrată, Uniunea Europeană a atacat tradiționalul „domain réservé” al guvernelor naționale. Crearea treptată a pieței interne și propunerea uniunii monetare și economice a estompat granițele statale și a lăsat mai mult spațiu regiunilor pentru a se face cunoscute. Politica agricolă este și ea aproape complet reglementată la nivel european, iar dezvoltarea fondurilor structurale nu țintește la sprijinirea atît a statelor membre, cît a regiunilor din interiorul granițelor statale.

Este posibil ca o Uniune pe cale de consolidare să ducă la dezvoltarea unei politici externe comune și la o extindere a cooperării în sfera politică și juridică, care să depășească autoritățile pur interguvernamentale. Incertitudinea actuală privind cursul Conferinței Interguvernamentale din 1996 nu ne îngăduie să vedem acest fapt mai mult decît ca pe o ipoteză. Gînditorii pesimiști nu exclud nici măcar posibilitatea ca decizia de adoptare a unei monede comune să fie amînată nedefinit. Totuși, chiar și fără o monedă comună, politica monetară federală este într-o însemnată măsură armonizată cu cea a Germaniei, iar politica economică este orientată înspre realizarea unor criterii convergente în viitorul apropiat, în conformitate cu Tratatul de la Maastricht.

Același tratat a netezit calea spre participarea la întrunirile Consiliului a reprezentanților unităților subnaționale ale federațiilor. Tratatul merge mai departe și le acordă drepturi de vot — spre deosebire de regula obișnuită din cadrul organizațiilor interguvernamentale tradiționale. În mod firesc, ca urmare a statutului unităților subnaționale belgiene, reprezentarea lor în Consiliu a fost reglată conform definițiilor din acordul de la Saint Michaels. În problemele în care sînt implicate Regiunea Brussel precum și Comunitatea Flamandă și Regiunea Valonă, dreptul de vot este dat unuia dintre reprezentanții fiecăreia dintre unitățile subnaționale, în baza unei reguli de rotație la fiecare șase luni. Același lucru este valabil în problemele Comunităților (cu excepția Comunității Germane). Deoarece Europa nu permite ca voturi diferite să fie date de reprezentanți diferiți ai uneia și aceleiași delegații, este necesară stabilirea unei atitudini comune prin consultări între Comunități și Regiuni. În această privință, Europa are mai mult un efect unificator decît separator. Unitățile subnaționale au încheiat cu federația un acord de cooperare asupra modului în care vor fi angajate deliberările.

Includerea în Tratatul de la Maastricht a principiului subsidiarității este un factor suplimentar de favorizare a regiunilor belgiene cu toate că Regiunilor nu li s-a garantat accesul direct la Curtea de Justiție în cazul violării acestui principiu. Mulțumită unui acord între unitățile subnaționale și federale, ele pot totuși obține — chiar dacă indirect — accesul la Curtea de Justiție.

Tratatul de la Maastricht a creat de asemeni un Comitet al Regiunilor, cu autoritate consultativă. Belgia este reprezentată de 15 membri printre care se numără și somități politice ale Regiunilor. Aceasta duce la o situație întrucîtva ambiguă: aceiași miniștri regionali se află în Consiliu (corp executiv și legislativ) ca și în Comitetul Regiunilor (consultativ, prelegislativ). Privită dintr-un punct de vedere regional, poziția în Consiliu este mai importantă, nu numai din cauza unei mai mari relevanțe a acestei instituții în procesul de

decizie a Comunității, ci și din cauză că recunoașterea unei regiuni în rândul statelor îi dă un prestigiu mai mare decât recunoașterea unei regiuni în rândul altor regiuni (adeseori mai puțin autonome). Într-adevăr, conceptul de regiune încă se mai referă la foarte multe lucruri diferite.

Deoarece Tratatul de la Maastricht include un paragraf privind cultura și educația, iar unitățile subnaționale belgiene dețin aceste prerogative, poziția lor pare să fie garantată în fundarea unei politici culturale și educaționale „embrionare”.

8. Concluzie

„Regionalizarea buletinului meteorologic de azi nu îmbunătățește neapărat vremea de mâine” spune J. Geysels, membru al Parlamentului Flamand.

Încrăzătorului ministru-președinte flamand Luc Van den Brande i-a scăpat odată remarca — în timpul unui interviu acordat ziarului francofon „La Libre Belgique” — că două dintre nivelele esențiale ale politicii europene în 1999 vor fi Regiunile și Uniunea Europeană. El consideră că Belgia va supraviețui numai sub forma unei structuri confederale intermediare între unitățile subnaționale (care vor fi devenit pînă atunci state cvasi-suverane) și nivelul politic european.

Daniel J. Elazar descrie confederalismul astfel:

„Într-o confederație, unitățile constitutive formează o uniune, însă își păstrează majoritatea prerogativelor constitutive și de suveranitate. Ele stabilesc și mențin controlul asupra guvernului general care trebuie să activeze prin intermediul lor pentru a ajunge la cetățeni. Secesiunea unităților individuale este posibilă printr-un acord constituțional anterior, fără consens general.”⁴⁶

Reamintindu-ne remarca cu privire la maniera de organizare a partidelor politice, avem posibilitatea să detectăm anumite elemente confederaliste în sistemul de stat belgian actual. Într-o anumită măsură guvernul federal nu mai este deținut de mandatar politici aleși federal, ci de reprezentanți direct răspunzători în fața electoratului unităților subnaționale. În această privință, supravegherea activității guvernului federal are loc prin intermediul unităților subnaționale. Cursul evoluției de la alegerile din 21 mai trebuie privit cu ochi de Argus, deoarece cele mai importante inovații introduse de Acordul de la Saint Michaels (în primul și în primul rînd alegerea directă a Consiliilor subnaționale va deveni efectivă după acestea). Aceasta va putea în continuare stimula puncte de vedere politice mai autonome. Factori suplimentari în favoarea unei mai mari autonomii sînt dezvoltarea centrifugală a federalismului belgian și bipolaritatea sistemului. Mai mult, diviziunea jurisdicțională a prerogativelor nu este în mod deosebit favorabilă stabilirii consultărilor intercomunitare și federal/subnaționale. Există totuși în opinia noastră cîteva elemente care obstrucționează evoluția pe mai departe a Belgiei către confederalism. Ne-am referit pe de o parte la orientarea deocamdată preponderent națională a partenerilor sociali în cadrul economiei tranzacționare colectiv, neocorporatiste. Pe de altă parte, există implantați instituțional amortizori ai șocurilor: de la paritatea în Consiliul federal de miniștri (și guvernul Regiunii Capitalei Brussel) și pînă la tehnica mai devreme menționată a „legilor cu majoritate specială” și procedura semnalului de alarmă. De aceea, amendamentele constituționale importante necesită acordul ambelor comunități lingvistice. Respectînd prevederile instituționale — și refuzînd astfel folosirea așa-numitei „bombe atomice instituționale” implică străduința pentru un consens național.⁴⁷ O retragere unilaterală — adică exact ceea ce surprinde definiția lui Elazar — este imposibilă din punct de vedere legal.

Profesorul W. Dewachter din Leuven găsește în sprijinul acestei poziții și configurația aparte a Brusselului (în care interesele ambelor comunități sînt strîns legate), precum și deficitul bugetar considerabil al Belgiei ca factori de limitare a unei secesiuni imediate.⁴⁸

În fine, este greu de determinat influența modelului european de decizie asupra edificiului belgian. În mod indirect, Europa oferă perspective pentru o mai mare autonomie

regională prin intervenția în structuri ale puterii care în mod tradițional se afirmau la nivelul național: economia, politica, armonizarea fiscală și monetară, iar pe viitor probabil o politică comună în domeniile afacerilor externe, apărării, imigrației și în domeniul social. În plus, Europa deschide noi perspective oferind unităților subnaționale accesul direct la cea mai importantă instituție europeană de decizie, Consiliul European. Însă aici, pozițiile trebuie exprimate pe o singură voce.

Va trebui să urmărim și să vedem ce conținut anume este atribuit conceptului subsidiarității: dacă unitățile subnaționale belgiene obțin accesul la Curtea Europeană de Justiție pentru a căpăta prerogative suplimentare în baza acestui principiu, aceasta ar putea avea drept rezultat demontarea în continuare a pachetului de prerogative federale. Deocamdată nu există motive de îngrijorare în această privință.

Chiar dacă mai multe din aceste proiecte europene nu vor fi realizate imediat, influența comunității internaționale asupra modelului belgian rămîne incontestabilă. Caracterul centrifugal implică faptul că — spre deosebire de federațiile clasice — centrului nu i se acordă prerogativele asupra cărora unitățile subnaționale nu au ajuns încă la un consens privind regionalizarea sau asupra cărora au căzut de acord să nu le regionalizeze (încă). Această concluzie negativă — care nu a fost încă regionalizat sau care nu poate (încă) fi regionalizat — rămîne federală pînă una alta. Sperăm în secret ca acele sarcini care nu pot fi preluate de nivelul federal și fără îndoială nici de cel subnațional, (cum ar fi apărarea), să fie lăsate cu timpul în seama nivelului european.

Astfel, viitorul nu pare să aparțină confederalismului, ci mai degrabă separatismului. Evident, rămîne întrebarea dacă faliile sociale discutate pe larg în primul paragraf, vor face posibil un divorț pașnic, prin consens. Totuși nu este necesar să se ajungă atît de departe pe termen scurt. Cele mai importante partide politice anunță faptul că o „rupere” comunitară este necesară pentru a lăsa timp consecințelor recente reforme de stat să se impună. Problema continuării procesului de federalizare se va pune fără îndoială pe termen mediu și lung. Ne putem oare bizui pe cultura belgiană a compromisurilor pentru a garanta că următorul pas spre mai multă autonomie va fi făcut din nou într-o manieră pașnică?

Traducere de Doina Baci

NOTE

1. Acest text a fost realizat cu strînsa colaborare a domnului Wilfried Swenden, asistent în științe politice la Institutul pentru Politica Europeană și la Departamentul de Științe Politice, K. U. Leuven.
2. R. A. Dahl (ed.) **Political Opposition in Western Democracies**, Yale University, New Haven/London 1966, începînd cu pagina 376; în chestiunea Belgiei: **L. Huysse, Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek**, Antwerpen 1970.
3. T. Luyckx, M. Platel, **Politieke geschiedenis van België**, (vol 1+2), Antwerpen 1985.
4. L. Wils, **Politieke Geschiedenis van België**, Leuven 1993.
5. K. Deschouwer, **Organiseren of bewegen? De evolutie van de Belgische partijstructuren sinds 1960**, Brussels 1993.
6. A. Alen, *Het Belgische federalisme*, apărut în A. Alen (e. a.), **Federalisme, staatkundig, politiek en economisch, Antwerpen-Apeldoorn**, fără data apariției, p. 135-185.
7. A. Alen, *Het Belgische federalisme*, apărut în A. Alen (e. a.), loc. cit.
8. A. Alen, **Algemene Beginselen en Grondslagen van het Belgische Publick Recht, Boek 1: de instellingen**, Brussels 1993.
9. J. Clement/H. D'hondt/J. van Crombrugge/C. Vanderveeren, **Het Sint-Michielsakkord en zijn achtergronden**, Antwerpen-Apeldoorn 1993.
10. L. Huyse, **De Gewapende Vrede**, Leuven 1987a.
11. L. Huyse, **De verzuiling voorbij**, Leuven 1987b.
12. L. Huyse, 1987, loc. cit.
13. W. Dewachter, **Besluitvorming in Politiek België**, Leuven 1995.
14. Vezi în acest sens: A. Alen, R. Ergec, **Federal Belgium after the fourth State Reform**, Ministry of Foreign Affairs, external Trade and Cooperation, Bruxelles, martie 1994; A. Alen (ed.) / L. P. Suetens (ed.), **Het**

federale België na de vierde staatshervorming, Brugge 1993; E. Cerexhe, **Le nouvel état belge**, Bruxelles 1993; J. Clement (e. a.), loc. cit.

15. G. Craenen, *België en het buitenland. De nieuwe regeling van de buitenlandse betrekkingen*, apărut în A. Alen (ed.)/L. P. Suetens (ed.), loc. cit.

16. J. Clement (e. a.), loc. cit.

17. Schimbări limitate care nu sînt luate aici în discuție în detaliu: o continuare a regionalizării în privința administrațiilor subordonate și a companiilor interurbane, politica comercială și a exporturilor, construcția de șosele și căi navigabile, transportul din categoria taxi, angajarea muncitorilor străini.

18. A. Alen/R. Ergec, loc. cit.

19. Fără a include aici reprezentanții Familiei Regale în Senat.

20. J. Clement (e. a.), loc. cit.

21. A. Alen, **Syllabus Staatsrecht**, Antwerpen, 1993; J. Clement (e. a.), loc. cit. ; F. Delmartino, *Regionalisation in Belgium, Evaluation of an ongoing institutional crisis*, apărut în **European Journal of Political Research**, vol. 16, 1988, p. 381-394; W. Demeester, **Het Centenbladje**, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussels 1994; L. Hooghe, *Belgium from regionalism to federalism*, apărut în: **Regional Politics and Policy**, vol. 3, no. 1, 1993, p. 44-69.

22. A. Alen, *Het Belgische federalisme*, în A. Alen (e. a.), loc. cit.

23. J. Clement (e. a.), loc. cit.

24. F. Delmartino, *Belgium: in search of the meso-level*, apărut în: L. J. Sharpe (ed.), **The rise of Meso-Government in Europe**, London 1993.

25. Menționat de: F. Delmartino, K. Deschouwer, *Grondslagen van het Federalisme*, publicat în: A. Alen (e. a.), loc. cit.

26. R. Ergec, *Institutionele Analyse van het Federalisme*, apărut în: A. Alen (e. a.), loc. cit.

27. R. L. Watts, *Divergence and convergence: Canadian and US Federalism*, apărut în: H. N. Scheiber (ed.), **Perspectives in Federalism: papers from the Berkeley Seminar in Federalism**, California, Institute of Governmental Studies of California, Berkeley 1987.

28. A. Alen, *Het Belgische federalisme*, apărut în: A. Alen (e. a.), loc. cit. , p. 135-189; A. Alen/R. Ergec, loc. cit.

29. A. Alen, loc. cit.

30. O serie de autorități se află în conflict sub toate aspectele: prerogativele impozitării, prerogative concurențiale limitate, prerogative paralele.

31. L. Hooghe, loc. cit.

32. J. Clement (e. a.), loc. cit. ; K. Rimanque, *De instellingen van Vlaanderen, de Franse Gemeenschap en het Waalse Gewest*, apărut în: A. Alen (ed.)/L. P. Suetens (ed.), loc. cit.

33. A. Alen, *Het federale België na de vierde staatshervorming. General Observation*, apărut în: A. Alen (ed.)/P. Suetens (ed.), loc. cit.

34. A. Alen, loc. cit.

35. R. L. Watts, **Executive Federalism. A comparative analysis**, Research Paper 26, Institute of Intergovernmental Relations, Queen's University, Kingston, Ontario 1989.

36. D. V. Smiley, **Canada in Question: federalism in the eighties**, fără locul publicării, 1980.

37. A. Alen, **België: een tweeledig en centrifugaal federalisme**, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Handel en Ontwikkelingssamenwerking, Bruxelles 1990.

38. Acesta poate fi fie cel federal, fie cel bruxellez, deși cel din urmă nu este numit niciodată „Cabinet”.

39. A. Alen, **België: een tweeledig en centrifugaal federalisme**, loc. cit.

40. J. Billiet, K. Matthijs, apărut în: A. Alen, J. Billiet (e. a.), **Vlaanderen op een kruispunt**, Lanno-Universitaire Pers Leuven 1990.

41. Vezi în continuare: W. Dewachter, **Besluitvorming in Politiek België**, Leuven 1995; W. Dewachter, **De dualistische identiteit van Belgische maatschappij**, Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen, Amsterdam 1992.

42. Citat de A. Alen, *België quo vadis?*, apărut în **Federalism, Magazine of the Studiecentrum voor Federalisme**, no. 3, 1991, p. 155-182

43. Vezi, de exemplu, J. Kerhofs (ed.)/ K. Dobbelaere(ed.)/L. Voye (ed.), **De versnelde ommekeer. De waarden van Vlamingen, Walen en Brusselaars in the jaren negentig**. Koning Boudewijnstichting/Lannoo 1992.

44. Vezi, de exemplu, H. Hendrick, *Le credo confédéraliste de Luc Van Den Brande: défense et illustration du confédéralisme*, apărut în **La Libre Belgique**, 11 ianuarie 1993, p1, 4.

45. Vezi în continuare: S. De Rynck/R. Maes, **Belgiums. Regions, communities and subregional authorities in the European Integration Process**, (studiu elaborat pentru Nuffield College, Oxford University, fără data apariției); S. De Rynck/L. Wouters, **Subnational Autonomy in the European Integration Process. The Belgian case**, studiu elaborat la cererea Nuffield College, Oxford University/Leuven, 1aprilie 1994.

46. D. J. Elazar, *Comparative Federalism. A view on the discipline*, apărut în **Political Studies**, 1994.
47. Vezi de asemeni L. Hooghe, loc. cit.
48. W. Dewachter, loc. cit.

*

Frank DELMARTINO este doctor în științe politice și istorie, și profesor la Universitatea din Anvers. Este totodată președintele Centrului de Cercetare a Federalismului (Brussels), conducând în această calitate cercetările privind noile curente federaliste ce se manifestă pe plan global, dar în special cele din Europa. Deține și funcția de director al Institutului pentru Politică Europeană din Leuven.

Frank Delmartino, *Belgium after the Fourth State Reform: Completed Federalism or Confederalism in the Making?*, publicat în volumul **Regions — Factors of Integration or Disintegration in Europe?**, Ed. Nomos, Baden-Baden, 1996, și preluat cu permisiunea editurii.